

VALSE KREUKELS IN EEN STRIJDBAAR BOEK

Discussiebijdrage naar aanleiding van het verschijnen van Dr L.H. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. Assen/Maastricht, Maaslandse Monografieën, 1986, 599 pagina's.

In juni 1986 verscheen een geruchtmakend boek over de sociale geschiedenis van de mijnstreek, dat wekenlang tot verhitte discussies aanleiding gaf.¹ Nog nooit had een historisch werk in Limburg zo de kranten gehaald. Het ene sensationele artikel volgde op het ander: 'Zwartboek over mijnwerkers', 'de mijnwerkers misleid', 'verlakking was Poels niet vreemd' enzovoorts. Het was volkomen duidelijk: de wetenschap had hier een zwaar verdict uitgesproken. Pas met het verschijnen van de mémoires van vakbondsleider Frans Dohmen werden de tegenstemmen iets luider. Maar al is de kruitdamp geleidelijk iets opgetrokken, voor- en tegenstanders zijn elkaar zeker niet nader gekomen. Toch lijkt het me tijd om nog eens rustig te lezen, wat er staat, om op ontdekking uit te gaan, wat dit omvangrijk boek aan inzichten kan opleveren, en vooral om te proberen de onderdelen wat meer bespreekbaar te maken. De wetenschap spreekt immers nooit een 'laatste woord'. Het is juist de geschiedenis, die zich graag presenteert als 'een discussie zonder einde', met andere woorden als een voortdurende dialoog, waarin noodzakelijkerwijze de geestelijke achtergrond mede een rol speelt.

Om niet onmiddellijk terecht te komen in het strijdgewoel, waarvan de publiciteit het echo vormde, heb ik met vrucht de raad ter harte genomen om het boek op een wat onbedoelde manier te gaan lezen, namelijk volgens de voornaamste facetten, waarin de auteur zijn stof heeft geordend, maar zonder die invalshoeken al direct afhankelijk te maken van zijn uitgangspunt en probleemstelling. Dat had namelijk het kostbare voordeel, dat de lezer dan meer onbevooroordeeld aan het boek kan beginnen zonder zich tot acclamatie of correctie geroepen te voelen. En inderdaad wint het boek dan voor menig een aan aantrekkelijkheid en zeggingskracht.

¹ Kreukels, L.H.M., *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*, Van Gorcum, Assen 1986, 600 pag.

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING

Niet ten onrechte heeft de auteur aan zijn sociale beschouwingen een uiteenzetting ten grondslag gelegd over de structuur van de bedrijfstak en de dominante invloed van de steenkolenmijnen in Zuid-Limburg. Aan de bedrijfseconomische ontwikkeling wordt grote aandacht besteedt, maar jammer genoeg zijn die paragrafen door het hele boek heen gestrooid, en verdeeld over drie tijdperken (de jaren tot na de eerste wereldoorlog, de jaren twintig en de jaren dertig), die het chronologisch raam vormen, waarbinnen de sociaal-economische gebeurtenissen zich afspelen. Wie het economisch stramien aaneengesloten wil volgen, leze de pagina's 13-26, 34-39, 45-51, 51-65, 273-286 en 398-421. Tot deze economische voorwaarden rekenen wij ook de uiteenzettingen over techniek en arbeidsorganisatie (pagina's 39-45, 389-397), die in hun beknoptheid een onmisbare toelichting geven over de specifieke arbeidsverhoudingen in de mijnindustrie.

Het economisch betoog laat aan duidelijkheid niets te wensen over en komt tot een aantal onweerlegbare conclusies, die de Nederlandse mijnindustrie in zijn zwakke positie typeren: een geringe concurrentiekracht vanwege de lage prijzen en de zwakke afzetmarkt. Die afzetpositie was economisch niet gunstig en allerminst een stimulans om de mijnvelden meteen volledig te gaan ontginnen. Maar dit economisch nadeel bleek sociaal een voordeel. De industrialisatie verliep daardoor aanvankelijk minder massaal en chaotisch dan bij een ongeremde exploitatie. De uitwassen waren toch al groot genoeg en voor de bevolking moeilijk te verwerken. Bovendien werd de vrije markteconomie geweld aangedaan door de introductie van staatsbedrijven, die van de regering de opdracht kregen aan nationale en sociale motieven de voorrang te geven. Het economisch gedrag van de particuliere mijnondernemers werd daarmee aan een stelselmatige toetsing onderworpen, hetgeen een meer geleidelijke steenkoolexploitatie eveneens heeft bevorderd.

De Sturm- und Drangperiode begon pas na 1914, toen het beleid van zowel staats- als particuliere bedrijven radicaal werd gewijzigd. Alles werd nu dienstig gemaakt aan de opvoering van de productie. Immers tengevolge van de oorlogstoestand werd de steenkool een schaars product. De mijnen kregen plotseling een waardevolle betekenis. Maar na 1920 keerde de oude werkelijkheid weer terug, zelfs in nog klemmender vorm als gevolg van de overproductie van steenkool op de internationale markt. De vrijwel permanent dalende kolenprijzen leidden een contractieproces in, dat onvermijdelijk tot grote spanningen moest leiden.

Ook in deze periode liepen de exploitatie-uitkomsten van de Nederlandse mijnen niet in de pas. Telkens bleken de Staatsmijnen van de economische

gedragslijn - of wat de particuliere ondernemers daar voor hielden - af te wijken. Dat zij blijkbaar andere criteria hanteerden, bleek het duidelijkst uit de weigering van de Staatsmijnen in 1921 om de Oranje-Nassau mijnen over te nemen in ruil voor een leveringscontract van Emma-kolen (pagina 26). Dit is één van de vele nieuwe gegevens, die Kreukels te berde brengt. Die verschillen in gedragslijn zouden bij een publicatie van balanscijfers waarschijnlijk beter verklaarbaar worden. Maar in die richting heeft de auteur het niet gezocht; hij gaat ook wat haastig voorbij aan de niet geringe prestatie van de mijnen om de Duitse kolen gedeeltelijk van de Nederlandse markt te verdrijven. Hun marktpolitiek had die belangrijke doelstelling helpen verwezenlijken. De verhoging van de arbeidsproductiviteit was dus niet voor niets geweest. De moeizame aanpassingen hadden wel degelijk resultaat.

Die aanpassingen aan markt en prijs bereikten in de tweede helft van de twintiger jaren een stabilisatiepunt, maar dat niveau bleek nog kunstmatig en te hoog, toen de crisis uitbrak en steunmaatregelen noodzakelijk waren om het productieniveau enigszins te handhaven. En toch zit er een paradox in deze hele ontwikkeling: hoe structureel zwak de Limburgse mijnen in de jaren twintig (en vóór 1914) ook waren, in de depressietijd konden zij zich beter handhaven dan menige andere bedrijfstak. Het lijkt discutabel, of dit enkel aan de contingentering was te danken die de kolenimport streng had beperkt. De vraag is met name, of deze maatregelen het prijsniveau onverantwoord hebben opgekrakt, zoals de auteur suggereert. Want elders wijst hij er zelf op (pagina 400), dat de prijzen van de Nederlandse kolen in de jaren 1930-1936 ver beneden die van de concurrenten lagen. Door deze geslaagde prijsaanpassing, waarvoor grote offers werden gevraagd, konden de mijnen betrekkelijk ongedeerd de crisisjaren overleven.

Het probleem bij een afweging is altijd, dat ontwikkelingen op lange termijn door de conjuncturele fluctuaties heen spelen. Rationalisatie en mechanisatie hadden een opbrengstverhogend effect, terwijl het kolenverbruik een dalende tendens vertoonde. Zonder crisis was het kolenverbruik op de lange duur toch verminderd, omdat bezuinigingen en energiebesparingen er toe noopten de omvang van de vraag en de hoogte van de prijs onder druk te zetten.

Het mag dan lijken, dat deze samenvatting andere accenten legt dan de auteur in zijn boek onderstreept, een echte tegenspraak is er eigenlijk niet. Een verdere kwantitatieve analyse van de exploitatiecijfers zou de discussieruimte misschien hebben kunnen inperken, maar bedrijfseconomische gegevens zijn maar in beperkte mate voorhanden. Desondanks dringt zich de conclusie op, dat de onvermijdelijke loonsverlagingen, waar de auteur zich

zo blind op staart, als aanpassingsinstrument wel degelijk effect hebben gehad.

SOCIAAL-STRUCTURELE FACTOREN

Behalve de economische structuurveranderingen waren er natuurlijk meer basisgegevens, die te zamen het referentiekader vormden voor het levenspatroon in de mijnstreek. Die variabelen worden echter niet duidelijk afgebakend en lang niet allemaal behandeld. Sommige sociale grondgegevens komen niet eens aan de orde, zoals de bedrijfs- en beroepsstructuur, de recreatie, het onderwijs, het culturele leven enzovoorts. Andere deelfaceten komen vluchtig in behandeling, zoals de groei en de samenstelling van de bevolking (pagina 26-34), maar daar heeft de auteur niet zijn kracht gezocht. Veel aandacht daarentegen heeft hij besteed aan de recrutering van de mijnwerkers en aan het huisvestingsvraagstuk.

In zijn optiek behoort het personeelsbeleid van de mijnen tot één van de meest fundamentele onderdelen van de arbeidsverhoudingen. Hij heeft vooral de wervingspolitiek daaruit gelicht vanwege de verstrekkende gevolgen daarvan en mede om daarmee het ondernemingsbeleid door te lichten. Het probleem was niet gemakkelijk oplosbaar. Het personeelsverloop was excessief groot zoals in alle mijnbekkens. Het scheen een onmogelijke opgave een eigen mijnwerkersstam op te kweken. Bijna voortdurend bestond er een grote vraag naar arbeidskrachten, waaraan de eigen streek niet kon of niet wilde voldoen. Waarom de Limburgers ondanks het schreeuwend gebrek aan werkgelegenheid niet in de mijnen wilden werken, tenminste aanvankelijk niet, heeft de auteur niet nader uitgezocht. Maar het effect was in elk geval, dat van jaar op jaar buitenlandse arbeiders moesten worden aangetrokken - vooral door de Oranje-Nassau mijnen, want die stonden bij de Limburger het minste in de gunst. Zij waren gedwongen bij die werving niet al te kieskeurig te werk te gaan, wat al gauw protesten uitlokte vooral van de kant van de katholieke instellingen en organisaties, die zich door een massale immigratie bedreigd voelden.

Het is jammer dat het moeilijk is zich van die werving een concreter idee te vormen: wie moest selecteren? Volgens welke maatstaven? Tot welke omvang? Hadden de ondernemers toestemming nodig van de gemeentebesturen? Werd overleg gepleegd met de lokale leiders? Zonder die vragen iets genuanceerder te hebben beantwoord, lijkt ons de conclusie wat overhaast, dat de kerkelijke leiders zonder grond in de komst van zoveel vreemden een schrikbeeld zagen. Het is wat naïef te stellen, dat de katholieke autoriteiten vreesden hun overwicht kwijt te raken. De sociale desintegratieverschijnsel-

len, waarvoor hij elders niet blind is en die anderen overtuigend hebben aangetoond, deden hem wel andere argumenten aan de hand. Hij vergeet, dat uit die vrijgevochten elementen ook geen hechte sociaal-democratische voorhoede was op te bouwen.

Illustratief is de wervingspolitiek voor de emotioneel geladen spanningsvelden, die zich manifesterden, toen economische en sociale doeleinden om de voorrang streden. Het gevolg was een onbevredigend compromis, dat zowel van links als van rechts werd aangevochten. Het leven gaat nu eenmaal niet altijd rechte wegen. Gelukkig begon de toestand zich na 1925 en vooral sedert de jaren dertig te stabiliseren. Door de ontslagpolitiek tijdens de crisis raakte men veel radicale buitenlandse elementen kwijt. In de mijnstreek was men daar zeker niet rouwig om, maar Kreukels ziet in het ontslag van de buitenlanders de vrijheid van vestiging in gevaar. Alsof veel radicalen zelf die vrijheid al lang niet om zeep hadden geholpen

In dit verband trekt de auteur de gerechtvaardigheid van veel ontslagen in twijfel. Minstens 5.000 mijnwerkers zouden tussen 1931 en 1936 onnodig zijn ontslagen. De aanklacht is niet gering, maar de berekening, die hij daarvoor opzet (pagina 420), zal lang niet iedereen voor zijn rekening willen nemen.

Met betrekking tot de recruitering van de mijnwerkers neemt de auteur herhaaldelijk standpunten in, waartoe het bronnenmateriaal op zich geen aanleiding geeft, maar die door zuiver persoonlijke voorkeuren zijn ingegeven. Zo is hij van mening, dat men de vrije toeloop van buitenlandse mijnwerkers niet had mogen afremmen, omdat die immers bevorderlijk kon zijn voor de onderlinge solidariteit en het klassebewustzijn van de arbeiders. Alsof de maatschappij op die klassestrijd stond te wachten...? Verder doet hij het voorkomen, of de ondernemers - nota bene op instigatie van de katholieke geestelijkheid - aan die vrije vestiging beperkingen oplegden in een welbewuste poging aan een socialistische expansie paal en perk te stellen. Over spoken gesproken Zulke ideeën treffen wij meer aan in het boek en ontsieren een historische betoogtrant. Wij laten die theorie maar voor rekening van de schrijver, want de werkelijkheid is aan zo'n schema moeilijk aan te passen.

Minstens zo gecompliceerd is zijn voorstelling van zaken met betrekking tot het huisvestingsvraagstuk. Dit werd een zaak van de hoogste urgentie, vooral toen in de expansiejaren 1915-1920 veel buitenlandse mijnwerkers werden aangeworven. Men wilde die arbeidskrachten, die na de 'boom' weer zouden afvloeien, niet in barakkenkampen onderbrengen, maar zocht naar definitieve oplossingen. Om de nieuwkomers aan de streek te binden, was het nodig al die duizenden een behoorlijk onderdak te verschaffen.

Daarvoor werden knappe prestaties verricht, met name door het optreden van 'Ons Limburg'. Maar voor die activiteiten kan de auteur weinig waardering opbrengen, omdat hij er verborgen bedoelingen achter vermoedt. Hoewel de stukken in dat opzicht hem nauwelijks op weg helpen, meent hij te kunnen bewijzen, dat het huisvestingsbeleid een voornaam instrument is geweest tot beheersing van de samenleving.

Waar komt zijn 'bewijs' in het kort op neer? De arbeidershuisvesting was een katholiek groepsbelang om de emancipatie te onderdrukken, het socialisme te weren en een systeem van controle en sancties in het leven te houden. Dat zou men pogen te bereiken door de mijnwerkers opzettelijk zo verspreid mogelijk te huisvesten en voorts zoveel mogelijk met andere bevolkingsgroepen te vermengen. Zo alleen was het mogelijk de ontluikende socialistische beweging in de kiem te smoren. Bijzonder kwalijk was natuurlijk het feit, dat de Kerk en de ondernemers in dit opzicht samenpanden. Het is een redenering, die ons niet onbekend voorkomt. Maar wat is het waarheidsgehalte van die aantijging?

Hier passen in eerste instantie wat kritische kanttekeningen, die het coloriet een andere tint kunnen geven. Zoals alle sociale instituties was de woningbouw een vorm van samenlevingsopbouw, waarin de oprichters en participanten hun eigen doeleinden probeerden te verwezenlijken. Uiteraard behoefde niet iedereen die katholieke visie te onderschrijven, maar de tolerantie kon toch niet zover gaan, dat op grond van moderne begrippen als vrijheid en democratisering de deur werd opengezet voor tegengestelde opvattingen. Het kan de auteur toch niet verborgen zijn gebleven, dat in de toenmalige katholieke optiek het socialisme heel andere associaties opriep dan in de huidige verhoudingen. Vooral na de ontmaskering van 1918 was de strijd met de socialisten - terecht of ten onrechte - een gevecht op leven en dood. In andere passages heeft de schrijver er blijk van gegeven, dat deze antinomie hem niet is ontgaan (pagina 139).

Om zijn theorie waar te maken, moet hij wel eens de feiten naar zijn hand zetten onder andere met de stelling, dat de mijnwerkers in hun woonsituatie met de oorspronkelijke, in hoofdzaak agrarische bevolking werden vermengd. Was het maar waar! Zo dit al praktisch werd nagestreefd, dan moet toch worden gezegd, dat die politiek is mislukt. In de oude dorpskernen woonden weinig of geen allochtone mijnwerkers. In de 'koloniën' daarentegen trof men weinig of geen oorspronkelijke dorpsbewoners. De toestanden in de oudste koloniën behoeft men niet te idealiseren. Wat Vianen daarover rapporteert, mag in sommige feitelijkheden niet kloppen, de teneur van zijn rapport wordt door menigeen bevestigd. Wat de auteur daarover schrijft, is een laakbare misser.

Wat eenvoudig niet aan bod komt in zijn beschrijvingen, is de feitelijke onmogelijkheid van de woningbouwinstaties om tegen acceptabele en voor de regering aanvaardbare prijzen gronden te verwerven. Hij heeft geen oog voor de historische worsteling om plannen te moeten realiseren, die om velerlei redenen doorgang moesten vinden, maar waarvan de situering niet optimaal was. Hij vergeet, dat het juist die motieven zijn, die aanleiding worden tot de oprichting van 'Tijdig'. Hij laat de hele woningbouw van 'Thuis Best' buiten beschouwing, die als noodoplossing soelaas bracht, toen 'Ons Limburg' daartoe niet in staat was. Wij behoeven alle relevante episode hier niet te herhalen, want zij zijn voldoende beschreven. Maar jammer genoeg haalt de auteur er slechts enige dingen uit, die van zijn gading zijn. Wat een maatschappij als 'Tijdig' met zijn grondaankopen bereikte, was uiteraard afhankelijk van de (geringe) mogelijkheden, die voorhanden waren. Maar het indirect effect, dat er van zulk een 'makelaar' uitging op de markt en de grondprijzen, mag niet worden onderschat. Een maatschappij, die zuiver commercieel te werk was gegaan, had minder sociale voordelen opgeleverd, nog afgezien van de geringe vergoedingen, waarmee de aandeelhouders van 'Tijdig' zich tevreden moesten stellen. Dat men in die jaren wel degelijk oog had voor de bezwaren van de verspreide bebouwingsactiviteit, bewijst de opdracht, die 'Ons Limburg' in 1919 verstrekke aan Ir J. Cuypers om een bebouwingsplan voor de hele mijnstreek te ontwerpen. Middels dit streekplan zou al die verbrokkeling in de naaste toekomst harmonisch worden opgevangen. Maar de overheid was nog niet zover om aan dat bestemmingsplan een publiekrechtelijke basis te geven. De bevoorrechte positie, die 'Ons Limburg' (en vanaf 1925 'Thuis Best') innam, is alleen te verklaren door het feit, dat de mijnen niet zelf woningen wilden bouwen, maar dit liever aan bouwverenigingen overlieten. Wel claimden zij het recht om waar nodig woningen te huren, in welk geval zij garant bleven voor de huurpenningen en de leegstand. Maar dit was geen monopolie, dat alleen voor een katholieke centrale van woningbouwverenigingen was weggelegd. Feit is wel, dat andere groeperingen nauwelijks van die mogelijkheid gebruik hebben gemaakt. Het geringe succes van de 'coöperatieve woningbouw' - waarmee bedoeld wordt de bouw van arbeiderswoningen op initiatief van c.q. door de sociaal-democratische beweging - had de schrijver de ogen moeten openen voor de werkelijke verhoudingen. Want als de katholieke repressie dan zo groot was, had men hier een uitwijkkans tot een meer klassebewuste oplossing. Maar de eigen ruzies waren kennelijk gewichtiger dan het revolutionair élan (pagina 129-130). De vraag komt hier op: zaten de arbeiders dan toch niet op die oplossingen te wachten, dat zij zich zo vredig lieten ringeloren? Voelden wel zoveel

mijnwerkers zich in hun vrijheid beknot? De andere helft, die niet in woningen van 'Ons Limburg' waren ondergebracht, toonden ook niet zoveel strijdbaarheid. Was het angst voor represailles van de kant van de werkgevers? Ook over die ondernemingspolitiek draagt de auteur niet zoveel verpletterende feiten aan. Waar is natuurlijk, dat de opvattingen van de ondernemers niet direct in botsing kwamen met het katholieke waardensysteem en wel met de revolutionaire gedachten van een strijdbare sociaal-democratische beweging, maar dat houdt op zich niet in, dat men zou mogen spreken van een samenzwering tegen de arbeiders, tenminste in een wetenschappelijk boek. De pamflettentaal is hier zonder veel kritiek naar een hoger niveau overgeheveld.

Ook andere kwesties plaatst Kreukels in hetzelfde verwrongen perspectief van een moedwillige manipulatie. Een dankbaar onderwerp daarvoor zijn natuurlijk de subsidies van de mijnondernemingen aan de kerken en de katholieke instellingen. Zijn ingeboren achterdocht belemmert hem inzicht te krijgen in de historische context, waarin deze subsidiepolitiek plaats had in een tijd, dat de overheid het volledig liet afweten. Het was toch niet zo ongewoon, dat de mijnen zich mede verantwoordelijk voelden voor de sociale opbouw van de streek en aan constructieve pogingen in die richting medewerking verleenden. Maar de auteur meent alle goede bedoelingen te moeten terugbrengen tot een listige valstrik: door deze katholieke bevoogding hadden de ondernemers een middel in de hand om de arbeiders rustig te houden. Met name Poels zou zich hiertoe lenen (pagina 316). Van een eigen katholiek sociaal beleid, steunend op de pauselijke encyclieken en in geschrift en voordracht omstandig uitgebouwd, wil hij helemaal niet weten. Maar zelf roept hij indirect al twijfel op, of de katholieke mijnwerkers zich zo doorzichtig zouden laten verleiden (pagina 323-325). Er zijn eerder voorbeelden te noemen, dat hun sociaal engagement naar werkgeversopvatting niet zo welkom was.

DE MIJNWERKERSLONEN, EEN BEELD VAN RELATIEVE VERSLECHTERING?

Wanneer loonkwesties worden besproken, komen onvermijdelijk weer controverses tevoorschijn, omdat er zoveel tegengestelde facetten aan vast zitten. Het ligt er maar aan, waarop men de nadruk wil leggen. Want de productiefactor loon is nu eenmaal voor de één inkomen en voor de ander kostenfactor. En beide worden graag op anderen afgewenteld. Het kon niet uitblijven, dat in deze kwestie de auteur een aantal persoonlijke accenten zou onderstrepen. Maar het is zeker niet zo, dat hij dit belangrijke vraagstuk ongenueanceerd heeft behandeld. Zijn behandeling heeft hij over twee in-

valshoeken verdeeld: in de pagina's 83-104, 293-298, 429-433 stelt hij de loonvorming aan de orde als economisch proces, maar daarnaast behandelt hij afzonderlijk de strijd om de arbeidsvoorwaarden (pagina 202-271, 340-387, 434-465). De loonquote (dat wil zeggen het aandeel van de loonfactor in de totale kostprijs) is in de mijnindustrie altijd erg hoog geweest. Zelfs aan de vooravond van de laatste wereldoorlog, toen al zoveel was ondernomen om het loonaandeel te verminderen, vormden de lonen nog meer dan de helft van de totale kostprijs. Loonsverhogingen werkten derhalve sterk door in de prijsvorming, tenzij de arbeidsproductiviteit zodanig steeg, dat verhogingen daaruit konden worden betaald. De mijnen betaalden aanvankelijk hoge lonen, de hoogste in de streek. Dat blijft onbestreden, maar de auteur vraagt zich wel af, of die wel hoger lagen dan in andere industriële bedrijfstakken. De beantwoording gaat enigszins mank bij gebrek aan gegevens. Want men moet de lonen van de mijnwerkers dan vergelijken met die van andere industrie-arbeiders en niet met die van ambachts- en vaklieden. De indruk bestaat, dat in de zware industrie de lonen niet zo sterk uiteenliepen. Het proefschrift van Van Elteren over de Hoogovens, dat pas na dit boek verscheen, wijst in deze richting.²

Zijn tweede stelling is, dat na 1914 de mijnwerkerslonen sneller daalden dan in andere beroepsgroepen, zodat het relatieve voordeel dat nog over was, nu helemaal was verdwenen. Wie er de C.B.S.-uitgave: *Zestig* (respectievelijk *Zeventig*) jaar statistiek in tijdreeksen op naslaat, vindt in deze publicatie geen steun voor deze stelling. Tussen 1920 en 1925 vielen de lonen in de havens met 14% terug, in de metaalnijverheid met 20% en in de mijnen met 23%. In de jaren tussen 1925 en 1930 gingen in de havens en in de mijnen de lonen amper omhoog, maar wisten de arbeiders in de metaalsector vrij veel van hun achteruitgang weer goed te maken. Tijdens de crisisperiode daalden de lonen in de havens met meer dan 14%, in de metaalbedrijven met 25% en in de mijnindustrie met 12%. Er waren opmerkelijke verschillen in de verschillende bedrijfstakken te constateren, die samenhangen met hun relatieve marktpositie. In het Tilburgse proefschrift van Van Elteren kan men nalezen, waarom de Hoogovens in een gunstiger situatie verkeerden dan de mijnen en dus betere lonen konden betalen. De hoge mate van arbeidsintensiviteit en het feit, dat de kolen zo slecht in de markt lagen, lieten zich niet ongedaan maken. Maar dat neemt niet weg, dat de bewering dat de mijnwerkers in de crisistijd bittere armoede leden, ons toch enigszins gechargeerd voorkomt.

In dergelijke discussies is het van groot belang, welke grootheden men met

² M.C.M. van Elteren, *Staal en Arbeid*, 2 delen, E.J. Brill, Leiden 1986, 1100 pag.

elkaar vergelijkt. De auteur heeft zich veel moeite gegeven om het loonsysteem op een juiste manier te analyseren. Hij heeft terecht opgemerkt, dat de gemiddelde lonen eigenlijk onhanteerbaar zijn, omdat in die gemiddelden de (vaak scherpe) fluctuaties tussen de afzonderlijke loongroepen worden uitgewist. Het zou aanbeveling verdienen een vaste loongroep tot uitgangspunt te nemen, bijvoorbeeld de houwens, omdat die tot basis dienden van de loonopbouw in de mijnindustrie. In de C.A.O. van 1921 was namelijk bepaald, dat de lonen van de verschillende vakgroepen van ondergrondse mijnwerkers werden vastgesteld op een percentage van de doorsneelonen van de houwens. Maar die zijn niet van jaar op jaar gegeven. Hoogstens is een vergelijking per ondergrondse dienst (van alle ondergrondse arbeiders als gemiddelde) mogelijk.

Omdat het in de discussies zo moeilijk was om specifiek aan te geven waar en tot welke hoogte de lonen verbetering behoeften, grepen de bonden een andere gelegenheid aan om enige verbeteringen te bereiken met hun eis voor een minimumloon. In 1919 werd bij C.A.O. een garantieloon ingevoerd, dat 80% zou bedragen van het gemiddelde of doorsneeloon, dat wil zeggen het accoordloon, dat bij normale prestatie werd behaald. Dit accoordloon was nog minder doorzichtig dan de tarief lonen. Het werd vastgesteld op basis van wat aan productie haalbaar was, afhankelijk van de hardheid en dikte van de kolenlagen, van de toevloed van het water, van de mogelijkheden moderne gereedschappen en hulpmiddelen in te schakelen, het was afhankelijk van de vervoersfaciliteiten enzovoorts. Het was niet ongewoon, dat daardoor de opbrengsten zeer wisselend waren en in evenredigheid daarmee ook de verdiensten schommelden. Dat de groepsresultaten zo bevredigend waren, lag voor een groot deel aan de solidariteit van het werkverband. Daarmee was eigenlijk te weinig rekening gehouden.

Spreekt men over het loonniveau, dan wordt daaronder niet alleen het nominale loonpeil verstaan, maar vaak ook de reële koopkracht, die in de aard en omvang van de consumptieve bestedingen tot uitdrukking komt. Maar dan wordt een factor in de vergelijking betrokken, de kosten van levensonderhoud, waarop de onderneming geen invloed vermag uit te oefenen. De mijnondernemingen hebben niet zelden hun ergernis laten blijken, als een met moeite tot stand gebrachte loonsverhoging ongedaan werd gemaakt door een onnodig snelle stijging van de levensmiddelenprijzen. Dit was al vóór de eerste wereldoorlog het geval. Maar het verschijnsel trad verscherpt aan de dag in de oorlogsjaren, toen de algemene schaarste de prijzen nog verder opdreef. Ondanks loonsverhogingen en duurtetoeslagen bleven de bonden om verdere opslag vragen zonder dat die hun vanwege de inflatiespiraal verder bracht. Bovendien waren de kosten van levensonder-

houd moeilijk te meten, omdat er nog geen objectief criterium hiervoor werd gebruikt, zoals wij dat kennen in het prijsindexcijfer voor het gezinsverbruik.

Toch was er wel een soortgelijke maatstaf, globaler en minder toegespitst op de mijnstreek weliswaar, maar niet helemaal uit de lucht gegrepen. Maar Kreukels wijst dat indexcijfer voor de gezinsconsumptie uitdrukkelijk af, omdat dit niet toepasbaar zou zijn op mijnwerkersgezinnen. Maar ook huishoudrekeningen - de weinige die er zijn - neemt hij niet te baat, zodat zijn uitspraken ongewild wat algemeen blijven en niet kunnen worden geverifieerd. Zijn beschuldigingen aan het adres van de middenstand zijn misschien niet van alle grond ontbloot, maar wij zouden dat toch liever concreet zien aangetoond. Hier zou een aparte studie zeker op zijn plaats zijn.

Enig tegenwicht tegen de afhankelijkheid van het distributie-apparaat was wel voorhanden. Het is bekend, dat men duurzame gebruiksgoederen jarenlang in Aken kocht, ook buiten de inflatietijd. Op de slager waren de meeste mijnwerkers maar ten dele aangewezen, omdat de meesten zelf een varken hielden. Ook werd op ruime schaal zelf groenten en aardappelen geteeld of bij de boeren gekocht. Hetzelfde gold voor melk en zuivel, welke producten door de coöperatieve zuivelfabrieken niet aan buitensporige prijzen werden afgezet. Melding wordt in het boek ook gemaakt van de verbruikscoöperaties, die op de prijsvorming een milderend effect hebben uitgeoefend. Er was dus soms wel een uitweg, maar dat laat de conclusie onverlet, dat de kosten van levensonderhoud meermalen uit de hand zijn gelopen, wat met name in de jaren 1926-1931 het geval was.

Het beeld van de loonvorming in de jaren twintig is heel anders dan vóór de oorlog. De mijnen zijn dan gegroeid tot een bedrijfstak met duizenden arbeiders, die vanwege de enorme consequenties alle loonverlangens met uiterste voorzichtigheid beoordelen. Maar bovendien laten de afzet- en winstkansen weinig ruimte voor onderhandelingen. De binnenlandse markt werd overstromd met goedkope kolen, waarop de mijnen slechts één antwoord wisten: verhoging van de productie en de arbeidsproductiviteit. Die productiviteitswinst werd besteed om een prijsdaling van de Nederlandse kolen te bewerkstelligen. Dat had absolute voorrang en was het enige middel om een continuïteit te waarborgen. Maar de consequentie daarvan was, dat de gestegen arbeidsproductiviteit niet voor een loonsverhoging beschikbaar was. Die harde waarheid blijft in het boek enigszins onder de tafel.

Wat bij het voortschrijden van de jaren twintig steeds duidelijker aan de dag trad, was het verschil tussen de Staats- en de particuliere mijnen. Hun

prioriteiten lagen anders. De Staatsmijnen voerden veel meer een politiek op lange termijn: productie-uitbreiding en prijsconcurrentie hadden voorrang op een meer markt- en winstgerichte commerciële politiek. Dit bracht op de lange duur voordelen, die Kreukels ten bate van de arbeiders zou hebben willen aanwenden. Want dan zouden de Staatsmijnen hun lonen niet hebben behoeven te verlagen. Inderdaad kon dat één van de alternatieven zijn geweest. Maar dan vergeet hij, dat de lonen per bedrijfstak werden vastgesteld en dat alle ondernemingen één lijn trokken. Men kan er niet onder uit, dat de meeste mijnen - ook na de onvermijdelijke loonsverlaging-verliesgevend waren, zeker in de jaren 1933-1934. Zonder loonsverlaging zou de mechanisatie waarschijnlijk minder ver zijn voortgeschreden en had de arbeidsproductiviteit nimmer dat hoge peil bereikt, waarop de buitenlandse mijnen nog lang niet waren aangeland. De vraag, die Kreukels op pagina 409 oppert, moet aldus worden beantwoord: handhaving van de hoge loonquote zou desastreuze verliezen hebben opgeleverd en de marktkansen volledig hebben bedorven. Want alleen een lagere kostprijs had een afzetverruimende werking, hoe de elasticiteit van de afzet ook werd ingeschat. Men kan er niet onderuit de loonsom een afhankelijke variabele te noemen, die niet uit zijn economisch verband is los te maken. De lonen zijn niet - zoals de auteur het noemt - conjunctuurgevoelig, maar in eerste instantie afhankelijk van de marktverhoudingen. Dat was de klemmende waarheid in de jaren twintig; dit bleek te meer in de jaren dertig, toen nog minder ruimte was om iets voor de arbeiders te bereiken. Nederland met zijn vrije markt werd het terrein, waar de Engelse en Duitse mijnen tegen dumpingprijzen hun voorraden sleten, terwijl de Nederlandse kolen overal tegen gesloten grenzen opliepen. De Nederlandse mijnen konden zich in die internationale handelsoorlog slechts handhaven door eveneens hun prijzen te verlagen. De kosten moesten uit zelfbehoud fors worden gedrukt. Er bleef niets anders over dan ontslag, het inleggen van verzuimdiensten en het opvoeren van de rationalisatie en mechanisatie.

Eerst werd een begin gemaakt met het inleggen van verzuimdiensten. In het boek is beschreven, hoe bij de particuliere mijnen een werkweek van vier dagen werd ingevoerd, en bij de Staatsmijnen, die door de nevenbedrijven sterker stonden, een werkweek van vijf dagen. Maar de gevolgen waren fataler dan voorzien, vooral toen de overuren niet meer werden betaald. In die zin was de loondaling bij de mijnen veel groter dan in andere bedrijfstakken; het loon daalde zelfs tot beneden het levenspeil (de 'bittere armoede'). Op dat moment bleef niets anders over dan tot ontslag van een deel van de bezetting over te gaan. Die dreiging had men middels een beperkte contingentering nog trachten af te wenden, maar toen de regering niet

verder wilde gaan, kon het ontslag niet uitblijven.

Tussen de ontslagpolitiek van de Staats- en particuliere mijnen bestond enig gradueel verschil, maar het effect was in grote lijnen gelijk voor wat de procedure betreft. Het ontslag gebeurde zeker niet willekeurig, al kan men met de auteur van mening verschillen, of het correct was de buitenlanders het eerst te ontslaan. Op de achtergrond stond de gedachte vooral de minst geschikte krachten te ontslaan, maar dat was in concreto niet precies uitvoerbaar. Met de diensttijd werd weinig rekening gehouden, al beweerden de mijndirecties wel, dat persoonlijke omstandigheden zouden meetellen. Ongehuwden werden in het algemeen eerder ontslagen dan gehuwden. Het kan niet worden ontkend, dat deze ontslagen een bedrijfs-economische noodzaak zijn geweest, waaraan men pas noodgedwongen in 1934 volledig uitvoering gaf. Toen de crisis alsmear bleef voortduren, waren de kapitaal-reserves van de meeste bedrijven zover geslonken, dat dit ontslag niet langer was uit te stellen. Voor de mijnondernemingen waren die ontslagen evenmin van voordeel, want zij betekenden in de praktijk een ingrijpende en moeilijk door te voeren bedrijfsinkrimping. Er werd daarom gezocht naar een ander beleid, dat er op was gericht om toch nog een zo maximaal mogelijke productie te behalen. Dat vereiste onder andere een aantal maatregelen ter verlichting van de arbeidsomstandigheden, waartoe vooral de snel doorgevoerde mechanisatie moest bijdragen. Maar het betekende ook, dat de bedrijfsleiding probeerde de prestatie per mijnwerker tot een ongekend hoog niveau op te drijven. Dreigementen met ontslag of degradatie, hoge boetes, onredelijke accoordstellingen, onbetaald overwerk en organisatieverboden moesten er toe leiden, dat de arbeiders uit angst werden geprikkeld prestaties te leveren, die eigenlijk boven hun krachten lagen. In het boek wordt dit 'jaagsysteem' verhelderend beschreven (pagina 389-397); ook wordt aangegeven, op welke punten de arbeidsomstandigheden tekort schoten (pagina 398). Hoogstens kan men zeggen, dat de naam verkeerd was gekozen.

Het bestaan van een 'jaagsysteem' is later door de werkgevers niet ontkend, al hebben zij de omvang er van wel gerelativeerd. Uit onverdachte bron weten wij, dat het voornamelijk Duitse opzichters waren, die deze harde arbeidsdiscipline toepasten, uiteraard met instemming van de bedrijfsleiding. Die dacht middels dit systeem de gemakzuchtige elementen, die in tijden van arbeidsschaarste waren binnengedrongen en van het gebrek aan toezicht misbruik maakten, nu tot ontslag te kunnen aanzetten. Maar niet overal werd dit systeem zo strict doorgevoerd. Op één van de mijnondernemingen werd de premiereregeling voor de opzichters zelfs veranderd; in plaats van een premie op het ontkooleffect kwam er een beoordelings-

premie. Bovendien was men daar tegenstander van het éénmansaccord ondergronds en wilde men er een objectiever accoordstelsel invoeren (het zogenaamde minutenstelsel). Klachten over het accoordloon waren al van oude datum, temeer omdat de spelregels nergens vastlagen. Opmerkelijk is, dat in de crisisjaren meer dan vroeger de klacht werd gehoord, dat de kameraadschappelijke hulp minder groot was geworden. Het is natuurlijk de vraag, of zulks onder invloed van het jaagsysteem het geval was of tegevolge van de gewijzigde werkmethoden.

De hoogte van de loonsom was niet alleen afhankelijk van de vaststelling van het nominale loon, maar ook van de secundaire arbeidsvoorwaarden. De sociale zekerheid van de mijnwerkers werd weliswaar iets verbeterd, maar liet nog veel te wensen over. Dit chapter komt hier niet uit de verf; ook bij de bespreking van de arbeidsvoorwaarden blijkt nergens, dat de vakbonden daaraan enige prioriteit hebben gegeven. Het hele vraagstuk blijft praktisch onbesproken, terwijl wij toch mogen veronderstellen, dat het bijzonder karakter van het mijnwerkersberoep alle aanleiding gaf om juist in die sector initiatieven te nemen. Uit niets blijkt, dat de mijnwerkers hier voorop hebben gelopen. Integendeel, voor gepensioneerden en invaliden was het lot bijzonder triest. Noch van de zijde van de werkgevers, noch van de overheid zijn er maatregelen gekomen, die financiële ondersteuning of hulp boden bij de gevaren, die aan het werk ondergronds waren verbonden, bijvoorbeeld vanwege de grotere kans op ongevallen, ziekte en invaliditeit. Op dit punt schoten alle partijen tekort. Wel moet gewag worden gemaakt van de oprichting van de W.I.M. (Werkplaats voor Invalide Mijnwerkers), wat uitsluitend een initiatief van de Staatsmijnen was.

De aanvullingen en verduidelijking, die wij naar aanleiding van de paragrafen over de loonpolitiek hier meenden te moeten aangeven, dienden vooral om de uitkomsten wat meer inzichtelijk te maken en de beoordeling op een evenwichtiger basis te brengen. Wat namelijk in het boek teveel op de achtergrond blijft, zijn de standpunten en economische overwegingen, die de werkgevers hadden te verdedigen. Het is jammer, dat die facetten wat vaag blijven, want zonder hun houding te kennen en het economische raam, waarbinnen de loonpolitiek speelt, kan men evenmin het spanningsveld inschatten van de werkelijke sociale strijd.

Een tweede nadeel van de gekozen behandeling, die zoveel nadruk legt op methodische en terminologische problemen, is het feit, dat de auteur zodoende niet toekomt aan een totaalbeeld noch aan een eindoordeel, maar blijft steken in een verbrokkelde reeks van incidenten, die hij in de paragraaf over de arbeidsomstandigheden omstandig uit de doeken doet. Dat leek ons zo onbevredigend, dat wij zijn gaan zoeken naar enige cijferreek-

sen, al hebben die misschien het bezwaar, dat zij slechts onvolkomen de werkelijkheid benaderen. Wij hebben in onderstaande tabel en grafiek de lijn uitgezet van de steenkoolproductie, waarin indirect een indicatie zit opgesloten van afzetkansen, de conjunctuurgevoeligheid en het exploitatieresultaat. Wat wij daarnaast het reële loonvolume hebben genoemd, is een geconstrueerde lijn, die uit twee elementen bestaat. In de eerste plaats is als grondslag genomen het gemiddeld verdiende brutoloon van meerderjarige mijnwerkers per ondergrondse dienst, exclusief de duurtoeslagen.³ Het is een cijfer, dat jaarlijks door de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg werd gepubliceerd en door het C.B.S. als voldoende valide werd overgenomen. Het is naar ons idee nog relatief de beste loonmaatstaf, al kleven daaraan natuurlijk de bezwaren van alle gemiddelde lonen. Om uit deze nominale cijfers een koopkrachtniveau af te leiden, hebben wij daarop twee correcties toegepast. De loonbedragen zijn namelijk gecorrigeerd aan de hand van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie, zoals het C.B.S. dat in zijn uitgave *Zestig* (Zeventig) jaar statistiek in tijdreeksen heeft gepubliceerd. Tegen het gebruik van deze reeks valt natuurlijk één en ander in te brengen. Het indexcijfer is een samengestelde index, verkregen door samen koppeling van enige onafhankelijke reeksen, te weten voornamelijk de prijsindexcijfers van de kosten van levensonderhoud van (vooral Amsterdamse) gezinnen van hand- en hoofdarbeiders in de lagere inkomensklassen. Zo beschreven is het dus een index, die veel te algemeen is en zeker geen specifieke index voor de mijnstreek. Maar bij gebrek aan andere gegevens willen we de maatstaf toch maar aanhouden in de globale veronderstelling, dat de kosten van levensonderhoud zich *ongeveer* in dezelfde richting hebben bewogen. Een tweede correctie moesten wij in de crisisjaren toepassen door de lonen te reduceren naar rato van de verzuimdiensten, dat wil zeggen het nominale loon te verminderen met een percentage, overeenkomend met het aantal dagen, waarop niet werd gewerkt. Dit gegeven ontleenden wij aan het Rapport van de Staatscommissie, ingesteld bij K.B. van 26 november 1946, nr 1, pagina 207, tabel XLVII, kolom 9.

³ In deze cijfers is geen rekening gehouden met de mogelijke compensaties, die de mijnwerkers ontvingen wegens hun loonderving als gevolg van de verzuimdiensten, namelijk in de vorm van een aanvulling op het loon uit de werkloosheidsverzekeringskassen van de vakbonden of wegens een genoten steunregeling.

Tabel. De totale steenkoolproductie in de Nederlandse steenkolenmijnen en de verdiende lonen in deze bedrijfstak onder aanduiding van de kosten van levensonderhoud en de verzuimdiensten

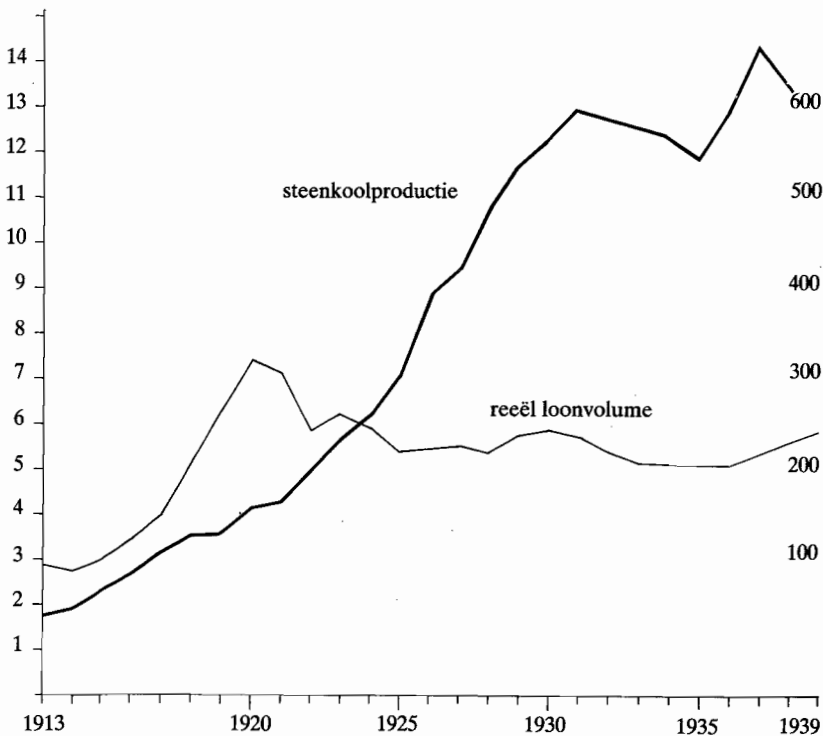
Jaar	Totale steenkolenproductie	Gemiddeld loon per dienst		Gemiddeld aantal dagen waarop niet gewerkt	Prijnsindex van de gezinsconsumptie
		o	o+b		
1913	1.902	2.95	2.64		100
1914	1.983	2.79	2.54		100
1915	2.333	2.97	2.71		116
1916	2.656	3.46	3.13		128
1917	3.126	4.03	3.64		136
1918	3.548	5.18	4.69		164
1919	3.540	6.24	5.63		176
1920	4.116	7.39	6.65		192
1921	4.243	7.14	6.75		168
1922	4.866	5.91	5.72		148
1923	5.595	6.17	5.65		144
1924	6.180	5.91	5.45		144
1925	7.117	5.37	4.97		144
1926	8.843	5.44	5.01		140
1927	9.488	5.50	5.07		140
1928	10.920	5.35	5.10		140
1929	11.581	5.75	5.26		140
1930	12.211	5.85	5.38	100	132
1931	12.901	5.64	5.22	99,5	124
1932	12.756	5.26	4.85	91,5	116
1933	12.574	5.14	4.73	87,9	116
1934	12.341	5.13	4.69	84,6	116
1935	11.878	5.07	4.61	81,6	112
1936	12.803	5.03	4.58	89,7	108
1937	14.321	5.25	4.79	00,7	112
1938	13.488	5.50	5.01		116
1939	12.861		5.06		112

o = ondergronds

o+b = ondergronds + bovengronds

Veelzeggender dan de tabel, die hier ter verantwoording dient, is de grafiek, die ook minder exactheid pretendeert te geven dan er feitelijk aanwezig is. Toch kan men in die grafiek een duidelijke conclusie aflezen. De lijnen

Grafiek. Productie en lonen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1913-1939

lopen sinds de jaren twintig niet parallel. De lijn van de productie geeft aan, dat men blijkbaar ondanks een onwillige markt kans heeft gezien de steenkoolproductie beduidend op te voeren. Uit de lijn van het reële loonvolume is men op het eerste gezicht geneigd op te maken, dat die inspanning voor de arbeiders van weinig voordeel is geweest. Maar waarschijnlijk is het billijker om dat verband wat genuanceerder uit te drukken: de opvoering van de steenkoolproductie heeft voor de arbeiders meegebracht, dat na 1921 hun koopkrachtniveau enigszins op peil kon worden gehouden. Dit was dan ook het hoogst bereikbare, hoewel op zich nog magere resultaat. Tijdens de crisisjaren werden van de mijnwerkers veel offers gevraagd. De arbeiders, die niet behoefden af te vloeien, hebben na enige zware jaren weer een herstel van koopkracht gekregen. Hun beloning kon verbetering ondergaan door een stijgende arbeidsproductiviteit. Men kan er over twisten, of die

prestatieverhoging uitsluitend werd bereikt met behulp van het afkeurenswaardige 'jaagsysteem'. Het valt niet te ontkennen, dat de mechanisatie daartoe eveneens heeft bijgedragen. Ondanks sommige bedenkelijke kanten werd de lichamelijke arbeid er door verlicht en kwam de productiviteitsstijging vanaf 1937 de arbeiders ten goede in de vorm van enige loonsverhogingen.

DE ARBEIDERSBEWEGING IN DE MIJNSTREEK

Onder dit hoofd worden op pagina 146-201 de organisaties van de mijnwerkers beschreven, die wilden opkomen voor hun sociale rechten. De titel (in het enkelvoud) suggereert, of het gaat over één uniforme organisatie, terwijl het in feite handelt over twee (en soms meer) elkaar fel bestrijdende groepen. De verdeeldheid in de vakbeweging was hier, zoals overal elders in Nederland, de meest kenmerkende karaktertrek van de arbeidersorganisatie. Die verdeeldheid maakte er zowel de kracht als de zwakte van uit. Wat Kreukels in deze paragraaf behandelt, gaat over het ontstaan van de confessionele en neutrale mijnwerkersbond, waarvan hij vooral de interne opbouw weergeeft: de hechtheid van de organisatie, de ledenstructuur, de accentverschuivingen in de doelstelling enzovoorts, kortom de interne geschiedenis.

De auteur weidt uit over de zwakke aanhang en de geringe werfkracht, waarvoor hij als oorzaken aanvoert de sterke mobiliteit van de mijnwerkers, de volgzzaamheid van de katholieke arbeiders, de geestelijke verdeeldheid en het gesloten sociale systeem, dat de Zuidlimburgse samenleving eigen was. Door middel van deze invalshoeken komen wij weer op de bekende thema's terecht en worden de katholieke schrikbeelden weer van stal gehaald. Maar soms zijn de uiteenzettingen minder toegespitst op de onderlinge wedijver en wint het betoog aan overtuiging. Zo schrijft hij interessante passages over de katholieke arbeidersstandsorganisatie, die overigens voor zijn thematiek minder relevant zijn. Het heeft dan ook geen zin zich af te vragen, wat die standsorganisatie kon betekenen voor de directe belangen van de mijnwerkers. Het antwoord is dan: voor de materiële belangen, dat wil zeggen voor de loonstrijd of de verbetering van de arbeidsvoorwaarden, geen enkele, maar des te meer voor de emancipatie in brede zin van de arbeidersstand. Hier stoot hij op een typisch katholieke benadering, die anderen niet kenden, omdat bijvoorbeeld voor de socialisten de politiek veel meer met het klassebelang samenviel. Met zulke onderscheidingen weet de auteur vaak niet goed raad.

Waar het boek verder aan voorbijaat, is de beïnvloeding vanuit het natio-

nale kader, met andere woorden wat was de invloed van landelijke vakcentrales als het R.K. Vakbureau en het N.V.V. Even dringend is de vraag naar de rol en het machtsbereik van de Duitse Christelijke Mijnwerkersbond. In 1914 had namelijk de christelijke mijnwerkersbond zijn zelfstandigheid prijs gegeven om voortaan als afdeling van de Duitse Bond te gaan fungeren. School daarin niet het gevaar, dat de Nederlandse mijnstreek verder als proefveld moest gaan dienen? Wat dit voor consequenties kon hebben, hadden de bisschop, maar ook de werkgevers eerder doorzien dan de arbeiders. De gevolgen zouden nog blijken. Ook de beïnvloeding vanuit Aken, dat in de vorige eeuw al een centrum was van christelijk sociaal réveil, blijft in het duister. Evenmin wordt de sociale strijd in Maastricht in het verband betrokken, waar al veel eerder een machtsworsteling tussen de katholieke en neutrale arbeidersbeweging plaats had.

Aan de organisatiebereidheid van de mijnwerkers knoopt de auteur allerlei beschouwingen vast, die hem niet veel verder helpen. In een wat gekunstelde redenering poogt hij een verband te leggen tussen de organisatiegraad en de hoogte van de kolenprijs. Voor een latere periode hecht hij meer betekenis aan de verwachtingen, die de mijnwerkers hadden van het mogelijk voordeel van vakbondslidmaatschap. Die verwachtingen zijn in Nederland nooit overdreven geweest. Was ons volk te nuchter om voor sociale idealen warm te lopen? De auteur laat tussen de regels door zijn teleurstelling blijken over de geringe aanhang van de vakbonden. Cijfers geeft hij daarover weinig; zijn gegoochel met relatieve aantallen maakt het de lezer niet gemakkelijker. De toestand in de mijnstreek week echter niet veel af van wat men elders vaststelt. Twee vergelijkingen kunnen ter adstructie volstaan: de hele Federatie van katholieke vakverenigingen telde in 1920 nog geen 100.000 leden. De grootste vakorganisatie in die tijd, de (neutrale) Algemeene Metaalbewerkerbond, had in 1918 nog geen 15.000 leden. Die vergelijkingen kunnen de auteur misschien over zijn teleurstelling heen helpen.

Van zijn uitweidingen is echter één onderdeel wel belangrijk, namelijk de tabel op pagina 200, waar hij de verschillen nader kan lokaliseren tussen de katholieke en de neutrale mijnwerkersbond. Die cijfermatige benadering geeft voor het eerst wat houvast, waar de aanhang van de bonden was geconcentreerd en hoe deze naar verschillende sociale facetten was verdeeld. Duidelijk is daaruit de conclusie te trekken, hoe weinig de socialistische vakbondsleden in de streek waren geïntegreerd. De conclusie, die de auteur meermalen bevestigt, luidt dat het om een ontwortelde minderheid ging van allochtone oorsprong, innerlijk verdeeld en weinig stabiel, meer spraakmakend dan zij konden waarmaken.

In zijn verdere beschouwingen (pagina 325-339) kan hij niet om het socialistisch échec heen, waarvoor hij verwijst naar de invloed van de novemberdagen 1918, naar de instroom van de Duitse mijnwerkers na de eerste wereldoorlog, en naar de concessiebereidheid van de werkgevers. Sindsdien won de katholieke bond steeds meer leden, vooral toen het personeelsverloop minder werd. Het succes schrijft Kreukels voornamelijk toe aan de verzuiling en de katholieke propaganda, waartegen de socialisten niet waren opgewassen. Die tegenweer verhinderde veel marginale katholieken om ongemerkt tot de socialistische rijen toe te treden. Maar de auteur is wel zo verstandig (pagina 329-332) niet alles aan die 'zwarte terreur' toe te schrijven.

Het zou te ver voeren een rechtzetting te geven van de vele misvattingen, die de auteur er op nahoudt ten aanzien van katholieke sociale opvattingen en praktijken. Vreemd is, dat hij in die sociale beweging nauwelijks iets positiefs ziet. Alle initiatieven worden zijns inziens genomen om een dreigende ontkerkelijking te voorkomen. Het is louter machtspolitiek, gericht op het behoud van de katholieke eenheid. Hier lijkt hij ons de gevangene van zijn eigen maatschappij-optiek, die de Kerk en de confessionele organisaties niet anders dan tot klassebelangen kan reduceren. Op die manier wordt elke discussie zinloos.

Aan enige ernstige misverstanden kunnen wij moeilijk voorbijgaan. Van de geloofsbeleving schijnt hij een zeer enge voorstelling te hebben, in die zin dat de Kerk alleen de bovennatuur zou moeten preken, en dan het liefst nog binnen de kerkmuren. Hij heeft weinig op met de sociale boodschap van de Kerk. Nog minder met de manier, waarop zij die mentaal en institutioneel propageerde. Een katholieke arbeidersbeweging is in zijn ogen geen echte vakvereniging. Die staat onder bevoogding van de geestelijkheid en moet zich sociaal op de vlakte houden. Echte klassebewuste vakverenigingen, die strijden voor de materiële belangen van de arbeiders, zijn socialistisch geïnspireerd. Men houdt het in een wetenschappelijk boek niet voor mogelijk!

Die pretentieuze bewering zal wel wortelen in het maatschappijmodel, dat de schrijver voorstaat. Wie zweert bij de maatschappelijke dialectiek en enkel vooruitgang verwacht uit de botsing van belangen en machten, kan natuurlijk weinig waardering opbrengen voor een harmoniemodel, waarin de onderlinge vrede het richtsnoer is, volgens welke men de tegengestelde belangen tracht te verzoenen. Een belangentegenstelling wordt in het harmoniemodel niet ontkend, zoals de auteur meent, want ook hier wordt uitgegaan van de eigenstandigheid van individuen en groepen met hun gerechtvaardigde aspiraties. In het boek bestaan hierover vreemde misver-

standen (pagina 162). Maar essentieel is de manier, hoe conflicterende belangen tot een oplossing worden gebracht: of zij in onderling overleg worden geharmoniseerd of in scherpe tegenstellingen worden uitgevochten. In een voorstelling van zaken, dat de socialisten in de mijnstreek een verdrukte minderheid zouden zijn geweest, wier eerlijke bedoelingen met onfaire middelen was bestreden, past waarschijnlijk de teleurstelling over de katholieke weerstandskracht, die de gelederen gesloten had gehouden. Bij de katholieken was er van 'vrijheid, blijheid' geen sprake. Integendeel, het katholieke levenspatroon was in veilige kaders opgebouwd, die men angstvallig gesloten hield. Het is tegen deze defensiepolitiek, dat de auteur zich afzet. Zijn bezwaar is niet, dat een ideologische minderheid in verdrukking kwam, zoals ook de protestanten wel eens klaagden, dat hun te weinig speelruimte was gelaten. Dat zou nog begrijpelijk zijn. Nee, de auteur tekent bezwaar aan tegen het gesloten katholieke front, omdat dit een socialistische expansie uitsloot.

Het kan hier voor slechte verstaanders niet duidelijk genoeg worden gezegd, wat de schrijver hier bedoelt te poneren: dat de socialisten zelf maar een geringe aanhang hadden, maar hun groei moesten bereiken door de katholieke bevolking voor hun beweging te winnen. Allicht, dat zij zich daarom ergerden aan de hekken, die de katholieke leiders om hun geloofsgenoten hadden heengezet. Daar lag de pijn! Die katholieken waren nog niet zo geëmancipeerd als vandaag om hun eigen organisatie af te breken en hun deuren massaal voor andere stromingen open te zetten. Wat een ouderwetse opvattingen! Zo worden hedendaagse ervaringen langs een achterdeur in het geschiedverhaal binnengesmokkeld en projecteert men zijn eigen tijd terug in de historie.

Een enkele opmerking mag niet ontbreken over de rol, die Poels in dit boek krijgt toebedeeld. Nu is het zo, dat Poels weinig verdediging nodig heeft, want bij zijn leven heeft hij niet anders meegemaakt, dan dat hij door de socialisten regelmatig werd beklad. Hij zal zich wel niet in zijn graf omdraaien. Maar zijn aanhangers en bewonderaars blijven nu met vragen zitten, waarop zij geen antwoord weten. Die antwoorden zijn niet altijd meer te geven, omdat zijn persoonlijk archief is vernietigd (uit angst, dat de Duitsers er beslag op zouden leggen). Daarom is het historisch moeilijk om het 'hoor en wederhoor' toe te passen. Het lijkt ons om die reden op zijn minst onzorgvuldig, dat de auteur zich tot zulke krasse uitspraken heeft laten verleiden.

Verwondering behoeft dat niet te wekken. Poels is immers in zijn ogen het symbool van die katholieke machtsvorming. Daarom aarzelt hij niet hem van zijn voetstuk te stoten, waar hij daartoe de kans schoon ziet, dat wil

zeggen waar in de voorhanden bronnen geen directe tegenbewijzen zijn te vinden, die hem van valse bedoelingen vrijpleiten. De persberichten in de media gaven er blijk van, dat hun die opzet niet was ontgaan. Maar die werkwijze heeft tot (onbedoeld?) gevolg gehad, dat de auteur al een schare voorstanders had, nog voordat iemand met een serieuze bestudering was begonnen. Zij heeft anderzijds tot gevolg, dat goedbedoelende lezers zich onwillekeurig afvragen, of de hier gepresenteerde lezing wel de juiste is. Eenvoudig, omdat men zich niet kan voorstellen, dat een hoogstaand priester zich zo infaam kon gedragen. Aan dit dilemma kunnen wij ons nu eenmaal niet onttrekken.

Al eerder wezen wij op de merkwaardige teneur Poels in een verkeerd daglicht te stellen, zelfs als andere verklaringen in aanmerking komen. Wij komen daar nog vaker op terug. Maar niet altijd is het mogelijk een exacte correctie aan te brengen, omdat ondanks de overvloedige literatuur, die over Poels is verschenen, sommige zaken alleen door archiefconfrontatie kunnen worden opgehelderd, hetgeen, zoals gezegd, niet mogelijk is. Toch kunnen wij wel enige indicaties geven, die op zijn minst twijfel wekken aan de interpretatie, die de auteur voorstaat. Wij zullen dit proberen aan de hand van een voorbeeld wat concreter aan te geven.

Op de pagina's 186-188 en 192 is uitvoerig beschreven, dat het optreden van Poels in Kerkrade in de jaren voor de eerste wereldoorlog niet zo fraai was. Verklaringen voor die merkwaardige rol worden niet gegeven. Was het zo, dat Poels en andere geestelijken samen met leden van de goeode burgerij onbillijk tegen de strijdbare Kerkraadse mijnwerkers zijn opgetreden? De paragraaftitel (pagina 181) wijst in deze richting. Maar dan dient men wel te weten, dat strijdbaar hier staat voor: eigengereid, radicaal, tegendraads, antikerkelijk enzovoorts. Zoveel is er over bekend, dat de actie van Ackens c.s. niet altijd zulke nobele oogmerken had. Waar Poels zich aan stoorde, was niet het streven naar meer zeggenschap, maar wel dat dit gebeurde tegen de katholieke organisaties in, met andere woorden tegen de christelijke mijnwerkersbond, tegen de katholieke werkliedenbond, tegen de katholieke kiesvereniging, tegen het bijzonder onderwijs, en met name uitgesproken tegen elke invloed van de Kerk en de geestelijkheid. Wie zich op de katholieke beginselen beriep, aldus Poels, moest zich ook in het katholieke verband willen schikken.

Verhelderend over de situatie in Kerkrade is een bericht in De Limburger Koerier van 24 november 1915, dat een verslag brengt van de feestvergadering van de R.K. Werkliedenbond op de zondag tevoren. Poels had toen indirect over de verstoorte verhoudingen iets uit de doeken gedaan en de dwarsdrijvers er van beschuldigd verdeeldheid te willen zaaien. Toen

daarop Ackens zich verstoutte het woord te vragen, ontstond een heftig incident. Poels werd vreselijk kwaad en vroeg hem op de man af: 'Ackens, zijt gij katholiek? Handelt gij als katholiek?'. Op die aantijging bleef Ackens het antwoord schuldig. Zulk een heftige aanvaring tekent toch wel de verziekte verhoudingen. Het verhaal blijft verder onaf en wij vermoeden, dat het voorlopig niet is te vervolledigen. Maar desondanks voelen wij de twijfel opkomen, of de auteur het wel bij het rechte eind heeft. In dit geval - en helaas in veel andere gevallen - zullen wij de waarheid bij gebrek aan evenwichtige archiefbronnen wel nooit te weten komen.

DE STRIJD OM DE ARBEIDSVOORWAARDEN

De hoofdmoot van het boek vormt een bespreking van de sociale strijd, die werd gevoerd om de verbetering van de arbeidsvoorwaarden (de pagina's 202-271, 340-387 en 434-465). De vorige hoofdstukken lopen hierop uit en zijn als het ware het kader, waarbinnen dit hoofdthema nader uit de doeken wordt gedaan. Kreukels heeft zich veel moeite gegeven dit uitvoerig te beschrijven; niet minder dan 147 pagina's neemt zijn verhaal in beslag. Veel werd er op dit punt niet bereikt, zo moet hij toegeven. Maar des te meer heeft hij zich ingespannen om aan te tonen, hoe de werkgevers bijna altijd de zaak in hun voordeel beslisten. De mijnwerkersbonden beschikten zelden of nooit over een behoorlijke onderhandelingspositie.

Met spanning volgen wij, hoe die sociale strijd zich afspeelt. Hij geeft de indruk achter de coulissen te kunnen kijken. Maar zijn werkwijze stemt daar niet mee overeen. Hij geeft geen reconstructie van de onderhandelingen zelf, met andere woorden hoe in de praktijk de ruimte wordt verdeeld, die in een nieuwe C.A.O. vorm krijgt. Dat zou pas interessant zijn geweest, maar echte onderhandelingen werden meestal niet gevoerd, omdat de bonden niet echt partij waren. Daarom worden maar naar hartelust uitlatingen en geruchten geventileerd, die rondom zo'n loonconflict onvermijdelijk worden geweven en die aan de strijd zo'n emotioneel karakter geeft. Het zijn vooral die schermutselingen, die de auteur bij gebrek aan beter uitspint. Met het becomingtariëren van de eisen en afwijzingen creëert hij in elk geval dat stilistisch de spanning wordt opgevoerd.

In deze hoofdstukken, waarin de essentiële vraagstelling aan bod komt, krijgt het betoog onmiskenbaar een dramatisch effect. Het is alsof de spelers met veel verve voor de opvoering van een klassiek drama in scène zijn gezet: een liberale, anticlericale werkgever, een perfide aalmoezenier, een miskenend vakbondsleider, een corrupte regeringsenquêteur, een domme arbeidersmassa enzovoorts. Zonder uitzondering worden de schobbejakken aan

de kaak gesteld. Het verhaal is met vaart geschreven. Vol opwinding volgen wij de duistere praktijken en slinkse listen, die tot de trieste afloop voeren. Onwillekeurig komt men onder de indruk van het onrecht, dat de goedgelovige arbeiders werd aangedaan.

De vraag is natuurlijk, wat de werkelijkheidswaarde is van dit eenzijdig scenario. Ongetwijfeld heeft de schrijver met deze versie zijn diepste overtuiging tot uitdrukking gebracht. Maar vooraleer de historie zo genadeloos tot scherprechter te maken en hele generaties het nare gevoel te bezorgen, dat zij om de tuin zijn geleid, moet men zich er toch heel degelijk van vergewissen, of het bronnenmateriaal slechts die éne conclusie toelaat en alle tegenargumenten voldoende kunnen worden ontzenuwd. Wij hebben niet de idee, dat alle hier aangehaalde kwesties tot op de bodem zijn uitgezocht. In een aantal voorbeelden denken wij te kunnen aantonen, dat er ook alternatieve versies mogelijk zijn, wat de auteur minstens tot enige bescheidenheid had kunnen aansporen.

Wij beginnen met het eerste ingrijpende arbeidsconflict, dat zich afspeelde rond de invoering van het arbeidsreglement van 1909. Door omzichtig manoeuvreren en dank zij de onbaatzuchtige hulp van enige adviseurs (Nolens, De Heselle, Van der Maessen de Sombreff en anderen) wist de arbeidersbeweging nog iets te bereiken. De confrontatie was niet helemaal onbevredigend, hoewel de directies van de particuliere mijnen de bonden eigenlijk geen enkele inspraak wilden geven.

Nog wisselender is het beeld, dat men krijgt van de gebeurtenissen rond de loonactie van oktober 1915. De looneisen van de bonden waren alleszins haalbaar, zo meenden zij, maar zij wisten niet, hoe zij het moesten aanpakken. Er was geen landelijk vakbonds bureau, dat hun verlangens met exacte cijfers kon onderbouwen met het gevolg, dat zij hun eisen niet behoorlijk wisten te formuleren. De werkgevers hadden dat snel doorzien en wisten op een uitgekookte manier de bonden op het verkeerde been te zetten. Zij waren zo slim geen directe onderhandelingen met de bonden aan te knopen, maar toonden zich bereid een bemiddelingsvoorstel te aanvaarden.

Door de werknemersvertegenwoordigers werd Poels als bemiddelaar te hulp geroepen, door de socialistische even zo goed als door de christelijke mijnwerkersbond. Het is dubieus, of Poels die zo'n affaire nog nooit bij de hand had gehad, de achtergronden van die machinatie wel begrepen heeft. Want voor hem als onkundige in loonzaken was de kwestie niet zo eenvoudig als het leek. Wat de bonden aan loonsverhoging verlangden, was natuurlijk bedoeld als een verhoging over de hele lijn en niet als het optrekken van een gemiddelde. Maar in de praktijk bestond er een vrij grote

marge tussen de gemiddelde en de werkelijk uitbetaalde lonen onder meer vanwege de trage aanpassing aan het prijsindexcijfer. De werkgevers slaagden er met hun cijfers in om aan te tonen, dat de gevraagde verhoging al bijna bereikt was.

De mystificatie school vermoedelijk hierin, dat zij in feite over een ander gemiddelde spraken dan de bonden bedoelden, namelijk niet over een gewogen gemiddelde of een modaal loon (met betrekking tot de loonklasse, die het sterkst was vertegenwoordigd), maar over de mediaan of het ongewogen gemiddelde. Dit kon tot heel andere uitkomsten leiden. Bovendien maakte het groot verschil, of men de kinderbijslag als een duurtetoeslag buiten beschouwing liet, of als een soort loonsbestanddeel bij het gemiddelde loon optelde.

Wij houden het er op, dat Poels zich door deze rekenmeesters van de wijs heeft laten brengen en pas later het spel heeft doorzien, toen zoveel mijnwerkers zich in hun verwachtingen bedrogen voelden. Maar in die illusie stond hij niet alleen. Hadden immers de socialisten hem niet uitbundig bedankt voor zijn bemiddeling, die blijkbaar ook in hun ogen succesvol was geweest? Toen de triomf in een teleurstelling verkeerde, was er echter geen weg terug. Het lijkt ons niet onmogelijk, dat Poels zich deze bemiddeling heeft laten opdringen zonder zich op tijd te realiseren, welke gevaarlijke dubbelrol hij daarmee op zich nam.

Over de staking van 1917 heeft Kreukels al een even uitgesproken mening. In zijn visie waren de vakbondseisen alleszins verantwoord, maar hadden de werkgevers het conflict uitgelokt. Zij toonden naar zijn oordeel met opzet geen enkele toegevendheid om de socialistische vakbond tot een staking uit te dagen. Een staking, die bij gebrek aan een flinke stakingskas dan wel moest mislukken. Maar de eerste vraag is eigenlijk: was die staking wel het uiterste middel?

De auteur laat niet onvermeld, dat van meerdere zijden een staking van de hand werd gewezen. Als voornaamste argument werd aangevoerd, dat vanuit nationaal-economisch gezichtspunt een loonsverhoging niet wenselijk was, aangezien zulks een verhoging van de kolenprijs mee zou brengen, wat tot een reeks van verdere prijsstijgingen aanleiding zou geven. Op een bepaald moment liet de regering (lees Minister Posthuma) dit argument los, waarmee het hek van de dam was. De norm werd nu, dat de kolenprijs zoveel mocht worden verhoogd, als de prijs maar bleef onder het peil van de buitenlandse kolenprijs. Die beslissing hield in, dat een verbetering van de arbeidsvoorwaarden mogelijk werd, die nu op de consument werd afgewenteld. Maar dat groene licht kwam eerst, toen de staking een feit was.

De werkgevers hebben de regering haar zwakke houding zeker niet in dank

afgenomen, want anders hadden zij zich niet zo stellig hoeven op te stellen. Van hun tõegevendheid wilden zij toen wel laten blijken, maar dan niet ten opzichte van de stakende partij, maar ten opzichte van Poels en de christelijke bond, wiens constructieve opstelling hun een belangrijke concessie waard was: de instelling van de contactcommissie. Met dit orgaan kwam een uiterst gewichtige instelling tot stand, waarmee aan het wederzijds overleg een structureel karakter werd gegeven. De houding van de werkgevers was dus niet zo afwijzend als hier wordt voorgesteld.

In de onderhandelingen werd herhaaldelijk gewezen op de hoge winsten, die in de buitengewone tijden van kolenschaarste werden behaald. Het zal van de kant van de werkgevers waarschijnlijk meermalen zijn weersproken, al gebeurt dat niet in dit boek, dat deze winsten zonder meer voor een loonsverhoging konden worden gebruikt. Want dat zou de economische functie van deze schijnwinsten hebben aangetast, die primair moesten dienen voor het waarborgen van de bedrijfscontinuïteit. Het was een gezonde gedragslijn, dat de exploitatie-overschotten primair werden benut om de reserves te versterken en versnelde afschrijvingen door te voeren. Eerst nadat door middel van vermogenstoevoegingen een buffer voor de toekomst was opgebouwd, kwamen de aanspraken van het personeel en de aandeelhouders voor honorering in aanmerking.

Een keerpunt is 1918 geworden, niet door wat er is gebeurd, maar door de dreiging van wat had kunnen gebeuren. Wat zich precies in de novemberdagen van 1918 in Limburg heeft afgespeeld, zou een dankbaar onderwerp zijn voor een historische verhandeling. Onze kennis is nu nog fragmentarisch, maar zoveel is zeker, dat het de socialisten geen goed heeft gedaan. Sindsdien was hun onderlinge verdeeldheid groot. De katholieken daarentegen gingen de ogen open; vooral dank zij de krachtdadigheid van Poels werd hun eenheidsfront sterker. Kreukels meent, dat de katholieken in die jaren vooral profiteerden van de bedragen, die de mijnen uitgaven aan een bestrijding van het socialisme. Hij doelt dan op de subsidies voor kerkebouw en retraitsenwerk! Het is wat ver gezocht. Maar dat projecten uit sociaal-democratische hoek niet zo gauw voor subsidie in aanmerking kwamen, valt niet te ontkennen.

In al die jaren verschijnt in zijn verhaal Haex als de boeman, die geen middel te erg is om de socialisten te bestrijden. Inderdaad moest hij de rol vervullen van de harde ondernemersfiguur, aan wie het was overgelaten om bedreven met de vakbonden te onderhandelen. Deze geboren tacticus liet niets onbepoefd om onrust en verdeeldheid in arbeiderskringen te zaaien. Maar dat uiterlijk vertoon kan niet verbergen, dat hij eenvoudig functioneert als de exponent van de particuliere mijnondernemers, die vanwege hun interna-

tionale oriëntatie zich geen vooruitstrevende rol kunnen permitteren. Minder in elk geval dan de directie van de Staatsmijnen, die zich breder konden opstellen, toen zij niet meer zo uitsluitend van de kolenverkoop afhankelijk waren.

Op pagina 260 en verder geeft de auteur een waardevolle beschrijving van het gebruikelijke loonsysteem, waarbij hij ook de positie van het middelbaar personeel (met name de opzichters) ter sprake brengt. Deze passages zijn wat ingesneeuwd in vergelijking met de breed uitgesponnen loonacties. Verhelderend is ook de uiteenzetting over het minimum- of garantieloon, dat werd uitgekeerd als de arbeiders buiten hun schuld het gemiddelde loon niet konden halen. Dat betekende in de praktijk, als de accoordstelling was mislukt. Want dat was het criterium voor het normale loon. Van dat systeem wilden de ondernemers onder geen beding afstappen, omdat zij vreesden, dat dan de arbeidsproductiviteit zou dalen.

De auteur laat toch wel vragen open, vooral met zijn beschuldiging, dat de invoering van het minimumloon zou zijn gebruikt om de hoge accoordlonen te verlagen. Het is moeilijk te verifiëren, maar de stijging van de totale gemiddelde loonsom wijst niet in deze richting. In dat verband past misschien een opmerking, die wij in het Rapport van de Staatscommissie (ingesteld bij K.B. van 26 november 1946, pagina 136) aantreffen, dat de accoordstelling bij de particuliere mijnen afweek van de Staatsmijnen en dat de arbeidsvoorwaarden bij de laatste soepeler werden uitgevoerd. Het rapport voegt er aan toe, dat van andere zijde werd opgemerkt, dat de particuliere mijnen steeds hebben voldaan aan hun plicht, welke is vastgelegd in de C.A.O. Wij mogen daaruit dus wel accentverschillen, maar geen ernstige tekortkomingen afleiden.

De strijd over de arbeidsvoorwaarden in de jaren twintig geeft tot soortgelijke opmerkingen aanleiding, die wij iets beknopter zullen samenvatten. Ook nu toont de auteur zich weer verheugd over sporen van strijdbaarheid, ook als daarvoor geen reële gronden aanwezig waren (staking Domaniale bijvoorbeeld). De economische noodzaak om de mijnwerkerslonen telkens opnieuw te verlagen, was door internationale factoren voorgeschreven. Maar het is begrijpelijk, dat de mijnwerkersbonden niet zo terstond inzagen, dat het factoren waren, die zich buiten de macht van de werkgevers voltrokken.

De figuur van Poels wordt in twee gevallen opnieuw in discredit gebracht. Op pagina 378 worden hem tactische overwegingen toegeschreven, waarom hij zich van de brochure van Cramer over de invalide mijnwerker distantieerde. Maar begrijpelijker wordt de situatie daardoor niet. Ook blijft in het ongewisse, of Poels werkelijk iets heeft ondernomen in 1926 in de actie

voor de beperking van de arbeidsduur. Ook hier kunnen wij moeilijk inzien, waarom hij de integriteit van Poels op het spel zet. Zijn bemoeienis was vooral door pastorale zorgen ingegeven. Maar daarvan wil de auteur niet horen, zoals hij uiteraard niets wil weten van de motieven, waarom de samenwerking met de neutrale bond werd verbroken (pagina 384). Sindsdien was het wel gedaan met de geruisloze assimilatie van 'losgeweekte katholieken' binnen de neutrale bond.

Wanneer het boek op pagina 434 de bespreking van de arbeidsvoorwaarden vervolgt, springt de auteur ineens van 1928 naar 1934 over. Dit hiaat maakt onze sprongsgewijze lezing nu wat moeilijker, omdat men voor de goede verstaanbaarheid sommige zaken zoals de crisispolitiek, het bedrijfsbeleid, het inleggen van verzuimdiensten enzovoorts op andere plaatsen moet naslaan. Maar als het verhaal gaat lopen, wordt het meteen spannend. Bijna ongelooflijk is de beschrijving, die hij geeft van de onderhandelingen, hoever de loonsverlaging mocht gaan. Wat een koehandel! De katholieken krijgen een flinke veeg uit de pan. De katholieke mijnwerkersbond maakte gemene zaak met de werkgevers. Zelfs het wisselgeld: beperking van de verzuimdiensten tot een vijfdaagse werkweek, hadden ze verpatst. Poels had tevergeefs getracht van de regering gedaan te krijgen, dat een verdere contingentering werd doorgevoerd. Niets werd bereikt! Het is een somber verhaal, wat al te duidelijk van teneur, maar moeilijk te weerleggen, zolang niet andere bronnen spreken. Over deze periode, waarover wij nu slechts onze twijfels kunnen uiten, zal wellicht nog ooit een ander licht schijnen, als de ministeriële archieven voor bestudering beschikbaar komen. Dan eerst zullen wij weten, wie gelijk heeft.

Welk standpunt men ook ten opzichte van de loononderhandelingen inneemt, er kan geen verschil van mening bestaan over de voornaamste oorzaken van de crisis, die zich voor de mijnen in eerste instantie uitte in een afzetstagnatie van de huisbrandkolen. In die sector moest worden gezocht naar een verlaging van de kostprijs, waartoe alleen een daling van de loonsom uitkomst kon geven. Maar aangezien over die maatregel ernstige verschillen van mening bestonden, werd door praktisch alle partijen gevraagd om een onderzoek door buitenstaanders. Dan konden eerst objectieve beslissingen worden genomen. Een nieuw element was verder, dat de regering te hulp werd geroepen. Die zou met een steunpakket aan het A.M.F. het leed van de loonsverlaging verzachten. Een derde element was de overweging van de regering, dat met de oprichting van een centraal verkoopkantoor zoveel voordelen waren te behalen, dat loonsverlagingen overbodig zouden worden.

Jammer was, dat men de zaken te mooi had voorgespiegeld. Een loonsverla-

ging was onontkoombaar, meende de Minister. Zo ook een aantal bezuinigingen bij het A.M.F. Dan moest het regeringsonderzoek het maar uitmaken. Daarop hadden de bonden alle hoop gesteld. Maar het onderzoek van Verschuur leverde hun niet de inzichten om hun argumenten staande te houden. De enquête werd een mislukking, omdat de werkgevers een onderzoek naar hun kostprijs- en winstcalculatie afwezen. Verschuur voelde zich niet sterk genoeg om dit af te dwingen. De positie van Groothof, die het feitelijk onderzoek verrichtte, maar een technisch-economisch rapport uitbracht en niet op onafhankelijk accountantsonderzoek steunde, wordt sterk becritiseerd. Het is voor de auteur maar goed, dat Groothof zich niet meer kan verdedigen, want in een proces zou hij waarschijnlijk niet sterk staan. Dat de hele procedure een ontnuchterend effect had, is wel duidelijk. Daarom is het eigenaardig, dat in de Kamer daarop geen reactie is gevolgd. Als de auteur gelijk heeft, kregen de werkgevers (via een verlaging van de werkgeversbijdrage aan het A.M.F.) volledig compensatie voor hun oorspronkelijk beoogde loonsverlaging van 10%. Dat juist op dat moment de conjunctuur begon om te slaan en de winstverwachtingen toenamen, is een wrange toevalligheid. Maar terecht had het behoud van de werkgelegenheid offers gevraagd, ook van de mijnwerkers, waarvoor de auteur weinig begrip toont. Ook de situatie bij het A.M.F., die hier 'en passant' ter sprake komt, wordt met ongenueanceerde uitspraken uit zijn verband gerukt. Men kan toch onmogelijk beweren, dat een regeringscommissaris in het bestuur van het A.M.F. was benoemd om de macht van de vakbondsbestuurders te breken en aldus een verlaging van de sociale uitkeringen mogelijk te maken. Met zijn conclusie heeft Kreukels geen moeite: de compromispolitiek van de R.K. Mijnwerkersbond wordt onvoorwaardelijk afgewezen. Want de particuliere mijnondernemers hadden daarvan misbruik gemaakt om de overheid tot steun te bewegen. Maar zij konden het toch niet helpen, dat hun bereidheid tot onderhandelen uitgerekend de werkgevers in de kaart speelde. Voor iemand, die simpele oplossingen zoekt en harde acties verkiest boven constructief overleg, is zulk een conclusie misschien voor de hand liggend. Minder aanvaardbaar is zijn oordeel voor degene, die enig besef heeft van het subtiele spel van geven en nemen, dat aan elke loononderhandeling inherent is. Tenslotte zou dit hoofdstuk niet volledig zijn, als Poels niet het verwijt nakrijgt, dat hij in 1935 verzuimde naar nieuwe openingen te zoeken in de onderhandelings sfeer. Het is ook nooit goed. Met de teleurstellende resultaten van het mislukte overleg in 1936 sluit Kreukels zijn hoofdstuk af, waarmee hij de lezer achterlaat met een triest relaas over mislukkingen en kwaadwillige bedoelingen. Maar het is uitgerekend tegen dit relaas, dat wij protest aantekenen. De geschiedenis van

de mijnstreek is geen aaneenschakeling van droeve episoden, van verraad en bedreiging van levensgeluk. Dat kan alleen iemand beweren, die zijn gefrustreerde gevoelens niet de baas kan en door ideologische misvattingen de werkelijkheid niet ziet. Gelukkig hoeven in die crisisjaren niet altijd de sombere kleuren te overheersen. Ondanks alle spanningen werd voor de bevolking iets bereikt, dat niet hoog genoeg was te schatten: het behoud van de werkgelegenheid voor tienduizenden arbeiders. Achteraf weten wij pas, wat dat wil zeggen. De maatschappij kwam die bedreiging ongeschonden te boven; de volkskracht was ongebroken. In 1937 was de mijnindustrie over zijn dieptepunt heen en werd tot tweemaal toe het loon met 5% verhoogd. Maar over de hoopvolle signalen rept de auteur niet.

MAGERE EINDCONCLUSIES. EEN GEVOLG VAN EEN BESLAGEN BRIL?

Aan het einde van het boek, na over allerlei facetten van het mijnwerkersleven te hebben uitgebreid, pakt de auteur de probleemstelling weer op, die hij in de inleiding heeft ontwikkeld. Hij toetst dan zijn beschouwingen met name aan de kernvraag, welke betekenis de mijnwerkersbonden hadden voor de verbetering van de arbeidsvoorwaarden en het levenspeil. Zijn conclusie luidt, dat hun belangenbehartiging was verbrokkeld, over meer organisaties verdeeld, tegenstrijdig vaak en weinig effectief. Debet daaraan was de vrij passieve houding van de mijnwerker. De hoge mobiliteit was niet bevorderlijk voor hun strijdbaarheid. Maar bovendien was hun volgzzaamheid in de hand gewerkt door de organisatiestructuur, het sociale controlesysteem en het optreden van de geestelijkheid.

Daarmee schijnt hij de complottheorie, die hij in de inleiding heeft uiteengezet, bewezen te vinden. Hij had zich daar afgevraagd, waarom de socialistische vakbeweging zo moeizaam van de grond was gekomen. Niet hun geringe werfkracht of hun ideologische oriëntatie leken hem daartoe de voor de hand liggende verklaringen. Nee, al dieper gravend dacht hij, dat daar een heel complot achter zat. Hij veronderstelde namelijk een bewuste politiek, een ongeschreven scenario bij Kerk, kapitaal en overheid tot het voeren van een anti-socialistische machtspolitiek. Waarvoor hij meent in meer dan 450 pagina's de bewijzen te hebben aangedragen. Soit!

Een opvallende uitzondering in zijn harde oordeel maakt hij voor de economische en sociale bedrijfsvoering van de Staatsmijnen, die zich menigmaal gunstig onderscheiden van het sociale beleid van de particuliere mijnondernemers en die op hun collega's een matigende invloed hadden. Niet overal in het boek is zijn oordeel zo gunstig, maar in de samenvatting schrijft hij aan

de politiek van de Staatsmijnen in hoofdzaak de harmonieuze sociale ontwikkeling van de mijnstreek toe. Laat Ruding het zich gezegd zijn: de huidige roep om privatisering vindt in Kreukels geen voorstander.

Tot besluit confronteert hij zijn bevindingen aan het analysemodel van Van Tijn en aan zijn eigen theoretische casusposities, die hij aan de hand van het klassestrijdconcept had opgesteld. Die procedure leidt ook maar tot een magere slotsom, namelijk dat er weinig behoefte was aan sociale strijd en bijgevolg de mijnwerkersbeweging slechts incidenteel succesvol is geweest. Het is een oordeel, dat geheel voor rekening komt van de auteur, die de strijdbaarheid zonder meer tot doel verheft zonder de sociale ontwikkeling af te meten aan de - nader te indiceren - resultaten, die in het betrokken tijdvak werden bereikt. Hoe anders zijn de conclusies geformuleerd, die als eindverslag staan in het Rapport van de Staatscommissie (Couvée), pagina 17 en verder (zie bijlage). In hun onderzoek hebben zij beargumenteerd de kritiek ontzenuwd, die op het beleid van de particuliere mijnen was uitgebracht. Door velen werd dit als een rehabilitatie opgevat, hoewel de verschillen tussen particuliere en Staatsmijnen niet werden uitgewist. Maar belangrijker nog was de uitspraak, dat de sociale verhoudingen in het mijnbedrijf over de lange duur genomen bevredigend mogen worden genoemd.

Deze uitspraak van de Staatscommissie, die in het rapport terdege was onderbouwd, scheen voor geen tegenspraak vatbaar. Het was dan ook een conclusie, die door brede lagen van de bevolking werd gedeeld en heel lang onweersproken is gebleven. Totdat veertig jaar later dit proefschrift de zaken definitief op zijn kop heeft gezet. Wij zullen opnieuw op zoek moeten om de waarheid te achterhalen.

BIJLAGE

Excerpt uit het Rapport van de Staatscommissie, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 26 November 1946, No 1, Deel I, pag. 17/18, 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf, 1948.

Teneinde zich een oordeel te vormen omtrent de vraag of het particuliere steenkolenmijnbedrijf in het verleden zijn taak heeft volbracht in overeenstemming met de in het vorige hoofdstuk besproken normen van het algemeen belang, meende de commissie niet alleen te moeten afgaan op de ervaring en waarneming van haar leden, maar achtte het nodig personen en instanties, welke bij uitstek terzake kundig geacht kunnen worden, te horen. Daardoor zou zij deze vraag van verschillende zijden belicht zien en zich op grond daarvan een zo onbevangen mogelijke mening kunnen vormen.

De uitgenodigde personen en instanties hebben aan haar verzoek voldaan; een samenvattend verslag van de gehouden 'hearings' is als bijlage II in het tweede deel van het rapport opgenomen.

De commissie achtte het vernemen van de inzichten van deze personen en instanties, wier belangstelling in verschillende richting naar het onderwerp uitging, zeer belangrijk. Immers, indien zij op grond daarvan zou moeten aannemen, dat de particuliere mijnen gefaald hadden in technisch, economisch of sociaal opzicht aan de eisen van het algemeen belang te voldoen, dan zou dit een belangrijke aanwijzing kunnen zijn, dat wijziging in de positie dier mijnen nodig is.

De commissie heeft uit wat zij bij de 'hearings' vernomen heeft niet de indruk gekregen, dat de particuliere mijnen in het verleden over het algemeen genomen niet voldaan hebben aan de eisen, die uit overwegingen van algemeen belang in vooroorlogse omstandigheden konden worden gesteld. Op technisch gebied zijn naar de mening der commissie de particuliere mijnen in het verleden op verantwoorde wijze geleid. Het Staatsmijnbedrijf en de vier particuliere gelijksoortige bedrijven hadden de gewoonte van elkanders technische verbeteringen kennis te nemen en gegevens uit te wisselen en deze, indien zij voor de betrokken mijn nuttig waren, over te nemen. Uit de cijfers, die in deel II, tabellen III en XVIII bij dit rapport gevoegd zijn, kan men een indruk krijgen van het peil, waarop de techniek bij de steenkolenmijnen hier te lande steeds heeft gestaan.

Trouwens de concurrentie, welke in het verleden door het buitenland aan de vaderlandse steenkolenmijnbouw werd aangedaan, noopte deze uiteraard

om technisch zo goed mogelijk geoutilleerd te zijn en tevens om een zuinig beheer te voeren.

Technisch had het Limburgse mijngebied in zekere zin een voorsprong ten opzichte van oudere buitenlandse mijngebieden, doordat het eerst laat in ontginning kwam en dus met een nieuwere outillage kon beginnen, terwijl tradities, zoals die in oudere buitenlandse mijngebieden bestonden, geen last veroorzaakten.

Ook in economisch opzicht kan het Limburgse mijnbedrijf geen verwijt treffen. Er werd zuinig beheerd en men behaalde dooreengenenomen een matige winst.

De sociale verhoudingen in het mijnbedrijf mogen over de lange duur genomen bevredigend worden genoemd. Voor de oorlog heeft het overleg in de Contactcommissie, waarin de werkgevers en werknemers samen overleg pleegden over de arbeidsvoorwaarden, steeds voldoening gegeven en dit contact heeft geleid tot gezonde sociale verhoudingen, waarin de particuliere mijnen even goed hun deel hadden als de Staatsmijnen. Men overlegde tezamen (Gezamenlijke mijnen) en kende aldus elkanders moeilijkheden, waarmede rekening kon worden gehouden en metterdaad ook rekening gehouden werd. De lonen in het mijnbedrijf behoorden tot de hoogste, sinds 1919 is de sociale verzekering der mijnwerkers geregeld, de huisvesting in de mijnstreek was een voorbeeld voor anderen, de maatregelen voor gezondheidszorg en op het gebied van hygiëne konden een vergelijking met het buitenland glansrijk doorstaan, terwijl ook de veiligheidsvoorschriften zodanig waren, dat de ongevallenfrequentie gunstig afstak bij die in andere mijndistricten.

Er is de mijndirecties een verwijt van gemaakt, dat zij in de crisisjaren 1931-1936 zijn overgegaan tot ontslag van werklieden en tot verzuimdiensten. Inderdaad is dit geschied, maar zowel door de Staats- als door de particuliere mijnen.

In die jaren drukte de concurrentie zwaar op de mijnstreek, een concurrentie die niet zelden in dumping ontaardde. In Nederland, waar de markt voor kolen vrij was, werden van alle zijden kolen goedkoop ingevoerd. In Frankrijk, België, Zwitserland en ook in Duitsland waren de Nederlandse kolen sterk gecontingenteerd; van een contingentering van de invoer hier te lande wilde men echter niet weten. Eerst in 1934 werd een bescheiden contingentering afgekondigd, waardoor o.m. de invoer van de tegen dumpingprijzen te Rotterdam aangevoerde kolen enigszins beperkt werd.

Het behoeft geen betoog, dat het noodzakelijke gevolg van deze toestand

wel moest zijn, dat de Limburgse mijnen de kosten moesten trachten te drukken om met de lage prijzen mee te kunnen gaan. Zij moesten daarbij zorg dragen, dat de productie niet steeg, omdat dit de marktverhoudingen nog ongunstiger zou maken. Zo moest men wel komen tot ontslag van werkkrachten, maar men deed dit op voorzichtige wijze en legde, om ontslag te voorkomen, verzuimdiensten in. Dit heeft destijds tot veel klachten aanleiding gegeven. Toch blijkt zelfs uit deze handelwijze, dat de leiding der mijnbedrijven, ondanks het hun onthouden van beschermende maatregelen door de overheid, in een uiterst moeilijk tijdsgewricht niettemin oog had voor de sociale belangen van de werknemers.

Dat het beleid der particuliere mijnen in sociaal opzicht in die tijden wel eens minder soepel heet geweest te zijn dan dat van de Staatsmijnen zou verklaard kunnen worden uit het feit, dat de Staatsmijnen door hun vetkolenwinning en de daarmee verbandhoudende belangrijke 'nevenbedrijven' in een veel gunstiger positie stonden dan de particuliere mijnen, die uitsluitend op mager- en esskolen waren aangewezen. Daarbij dient bedacht te worden, dat het particuliere bedrijf ook met de rechtmatige belangen van de kapitaalverschaffers, die een redelijk inkomen en behoud van hun eigendom wensden, rekening moet houden.

Overigens is de commissie niet gebleken, dat de particuliere mijnen, gezien de positie, waarin zij zich bevonden, een minder goed sociaal beleid hebben gevoerd dan de Staatsmijnen.

De commissie is dan ook, na kennisneming en overweging van de verschillende berichten, van mening, dat het particuliere mijnbedrijf in het verleden zijn taak heeft volbracht in overeenstemming met de eisen, welke toentertijd uit het oogpunt van algemeen belang mochten worden gesteld.